

УДК 94(477.42)''1921/1925'':376.64

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2025.1.17>**Антон СИЧЕВСЬКИЙ**

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка,

вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна, 10008 (syczewski@gmail.com)

Anton SYCHEVSKY

PhD (History), Associate Professor at the Department of History of Ukraine,

Zhytomyr Ivan Franko State University,

Zhytomyr, Velyka Berdychivska St., 40, Ukraine, 10008 (syczewski@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7836-3405>

ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ НА ПОСТРЕВОЛЮЦІЙНІЙ ВОЛИНІ-ЖИТОМИРЩИНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР.

Анотація. *Мета дослідження* – розкрити форми й методи боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в першій половині 1920-х рр. на Волині-Житомищині. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, об'єктивності, багатофакторності. Дослідження здійснено завдяки загальнонауковим та спеціально-історичним методам, зокрема, типологічний метод використано під час аналізу та опису загальних рис роботи дитячих установ, системний метод застосовано при висвітленні специфіки структури й функцій державних та громадських інституцій, які боролися з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. **Наукова новизна дослідження** полягає в комплексному аналізі та висвітленні проблеми дитячої безпритульності й бездоглядності, діяльності державних структур, що опікувалися питаннями подолання цього кризового соціального феномену, який був своєрідним виразником суспільних трансформацій поствоєнного, постреволюційного соціуму Волині-Житомищини. Автором уперше введено до наукового обігу матеріали періодичних видань регіону першої половини 1920-х рр., а саме газет «Волинський пролетар», «Радянська Волинь», «Селянська біднота», «Голос праці», «Радянський шлях». **Висновки.** Так, радянська влада поставила проблему вирішення безпритульного й бездоглядного дитинства однією з пріоритетних. Владою ініційовано створення товариства «Друзі дітей», яке значно посилює роботу державних органів у подоланні недоліків із захисту дитинства як однієї з гарантій держави. Влада поступово намагалася знайти оптимальне вирішення проблеми за умов відсутності належного матеріального забезпечення та фіктивності роботи окремих структур. «Друзі дітей» виявилися об'єднанням, яке зросло чисельно лише з ініціативи радянських очільників, насправді, більшість осередків проявила незацікавленість та пасивність до праці. Комунікація з дітьми, їх виховання були ускладнені серйозними захворюваннями серед контингенту, насамперед туберкульозом, і втягнутістю дітей до кримінальної діяльності. В умовах недофінансування влада частково спромоглася втілити плани самозабезпечення функціонування дитячих установ завдяки створенню дитячих комун та закритих містечок. Волинь-Житомищина стала одним з базових регіонів з надання допомоги дітям, яких евакуювали з Поволжя, що було охоплене голодом. Дитячі установи стали зручною платформою для ідеологічної обробки знедолених дітей, яких радянська влада розглядала як майбутнє покоління своїх послідовників. Місцеві органи на вимогу керівництва УСРР спромоглися до кінця 1925 р. переважно взяти під контроль дитячу безпритульність та бездоглядність, утім, враховуючи багатоаспектність проблем, пошук шляхів їх розв'язання не міг бути вирішений жодним розпорядженням чи директивною інструкцією.

Ключові слова: безпритульність, бездоглядність, діти, соціальна політика, дитячий будинок, Житомищина, радянська влада.

OVERCOMING CHILD HOMELESSNESS AND NEGLECT IN THE POST-REVOLUTIONARY VOLYN-ZHYTOMYR REGION IN THE FIRST HALF OF THE 1920S

Abstract. *The purpose of the study* is to reveal the forms and methods of combating child homelessness and neglect in the first half of the 1920s in the Volyn-Zhytomyr region. **The research methodology** is based on the principles of historicism, objectivity, and multifactoriality. The study was carried out using general scientific and special historical methods, in particular, the typological method was used to analyze and describe the general features of the work of children's institutions, the systemic method was applied to highlight the specifics of the structure and functions of state and public institutions that fought against child homelessness and neglect. **The scientific novelty of the study** lies in the comprehensive analysis and coverage of the problem of child homelessness and neglect, the activities of state structures that dealt with the issues of overcoming this crisis social phenomenon, which was a kind of expression of social transformations of the post-war, post-revolutionary society of the Volyn-Zhytomyr region. Author first introduced into scientific circulation materials from periodicals of the region of the first half of the 1920s, namely the newspapers "Volyn proletarian", "Soviet Volyn", "Peasant poverty", "Voice of Labor", "Soviet way". **Conclusions.** Thus, the Soviet authorities set the problem of solving homeless and neglected childhood as one of the priorities. The authorities initiated the creation of the "Friends of Children" society, which significantly strengthened the work of state bodies in overcoming shortcomings in the protection of childhood – as one of the guarantees of the state. The authorities gradually tried to find the optimal solution to the problem in the absence of proper material support and the fictitious work of individual structures. "Friends of Children" turned out to be an association that grew in numbers only on the initiative of Soviet leaders, in fact, most of the cells showed disinterest and passivity in work. Communication with children and their upbringing were complicated by serious illnesses among the contingent, primarily tuberculosis, and the involvement of children in criminal activity. In conditions of underfunding, the authorities were partially able to implement plans for self-sufficiency in the functioning of children's institutions by creating children's communes and closed towns. Volyn-Zhytomyr region became one of the basic regions for providing assistance to children who were evacuated from the Volga region, which was hit by famine. Children's institutions became a convenient platform for ideological processing of disadvantaged children, whom the Soviet authorities considered as the future generation of their followers. Local authorities, at the request of the leadership of the Ukrainian SSR, managed to mostly take control of child homelessness and neglect by the end of 1925, however, given the multifaceted nature of the problems, the search for ways to solve them could not be solved by any order or directive.

Key words: homelessness, neglect, children, social policy, orphanage, Zhytomyr region, Soviet government.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві проблема безпритульного й бездоглядного дитинства набуває вкрай загрозливого характеру. Суспільні трансформації, викликані кризовими подіями в житті країни, потребують оптимальних моделей вирішення, провадження соціальної політики із захисту вразливих категорій. Унаслідок воєнних дій, соціально-економічної нестабільності, зростання рівня незабезпеченості, руйнації ціннісних орієнтацій, деструктивних впливів на інститут сім'ї стрімко зростає чисельність дітей, які позбавлені належного догляду. На жаль, такі діти опиняються поза межами нормального середовища й не мають доступу до базових благ. Безпритульні та бездоглядні діти виключені з повноцінної соціальної структури, стають жертвами порушення прав, потерпають від експлуатації, фізичного й психологічного насильства. Система соціального захисту, враховуючи масштаб і складність проблеми, переважно виявляється неспроможною до кваліфікованих дій та результативного реагування. Безпритульність та бездоглядність детермінують маргіналізацію дітей і порушують духовний, особистісний, психоемоційний розвиток. Відсутність своєчасного реагування на проблему призводить до втягнення такої категорії дітей у злочинні середовища. Вирішення цієї проблеми потребує комплексних підходів, налагодження відповідних механізмів профілактики, раннього виявлення, розробку та реалізацію соціальних програм супроводу, опіки й ресоціалізації.

Мета дослідження – розкрити форми й методи боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в першій половині 1920-х рр. на Волині-Житомирщині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дитячої безпритульності та бездоглядності в Україні в 1920-х рр. знайшла належне висвітлення в наукових дослідженнях. Значний внесок у дослідження теми зробили О. С. Парашевіна [1], А. Г. Зінченко [2], В. Є. Виноградова-Бондаренко [3]. Також вагомими є публікації І. Д. Коцана [4], Т. Б. Букреєва [5], В. В. Сокирської, І. М. Крупеня [6], Н. П. Тріпутіної [7] та ін. Проте подальших студій потребує вивчення проблеми в регіональному вимірі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок 1920-х рр. у вітчизняній історії був сповнений масштабних соціальних потрясінь, що були викликані Першою світовою війною, революцією 1917–1921 рр. та встановленням більшовицького режиму. Катастрофічні події в історії України, зокрема Волині-Житомирщини, безпосередньо вплинули на соціально-демографічну ситуацію, інститут сім'ї, що призводило до зростання чисельності покинутих дітей. Під впливом воєнних і революційних перипетій, політичних переслідувань, поширеності епідемій, голоду 1921–1923 рр. тисячі дітей стали сиротами або були позбавлені піклування. Волинь-Житомирщина, як й інші регіони підконтрольні радянській владі, у першій половині 1920-х рр. характеризувалася нестійкою соціально-політичною ситуацією. Подолання масової дитячої безпритульності та бездоглядності стало одним з випробувань нової державної системи.

Вивчення проблеми дослідження має вагоме значення для створення цілісної історії соціальних процесів в Україні в першій половині 1920-х рр. завдяки включенню регіональних сюжетів, аналізу адаптації радянської влади до гуманітарних викликів.

Станом на жовтень 1924 р. в регіоні було 11 628 безпритульних дітей. У Житомирі діяв будинок для безпритульних лише на 170 осіб, тобто напризволяще залишалося 75 % безпритульних дітей. Територією Волині-Житомирщини «мандрували» 600 бездоглядних дітей, ще 201 – їздили залізницею, «сербських безпритульних дітей» було 273, повних сиріт місцевого населення було 2 500, окрім того, дітей безробітних, які не отримували уваги, було 2 500 [8, с. 2].

На початку 1923 р. в Житомирі було понад 500 сиріт, які поповнили ряди бездоглядних дітей. Масове обстеження дітей в дитячих будинках показало, що 32 % з них хворі на туберкульоз [9, с. 2].

Товариство «Друзі дітей» у регіоні за 1924 р. зібрало 8 000 крб. та склало план подальшої допомоги: вирішено залишити лісову колонію на 60 дітей, відкрити будинок безпритульних на 50 дітей (додатково до наявного на 50 дітей), влаштувати лікарню для хворих на туберкульоз – 25 дітей, влаштувати майстерню для дівчат на 25 дітей. Робота товариства переважно була кволою, більшість осередків були фіктивними, а їхні функції залишалися виключно «на папері». Житомирська міська конференція гуртків «Друзів дітей» у жовтні 1924 р. констатувала, що з 33 міських осередків 60 % майже нічого не робили, активно працювали з наявних 2 800 членів товариства лише 34, тобто 1,2 %. За планом працювали тільки 10 осередків, шефство над дитбудинками здійснювали 8 осередків [8, с. 2].

Дописувач житомирської газети «Радянська Волинь» у жовтні 1924 р. так описував реальність безпритульних дітей: «Наближається зима, і безпритульні діти, які до цього часу тулилися по вокзалах та тинялись по селах, починають стягатися до міста. З'явилося у нас в Житомирі їх чимало. Їх можна зустрінути і на вокзалі, і під дверима кожної їдальні, ресторації, а то й просто як жебраків, по вулицях. А найбільш можна побачити їх в Нарсовіті, Помдіті та Губздорові, де вони добиваються зачислення до дитячих установ. У нас під рукою нема навіть приблизних цифр про кількість безпритульних дітей, та й навряд чи в кого вони є». Так, знедолені діти змушені були «добиватися» умов для виживання, а їхнє існування ніким не оберігалось [10, с. 1].

Складні життєві обставини змушували бездоглядних дітей вчиняти різні правопорушення. У регіоні більшість неповнолітніх правопорушників були віком 14–16 р., за соціальним станом: діти робітників – 40%, діти селян – 49%. За видом злочинів розподілялися так: крадіжки – 32,3%, вирубка лісу – 29%, незаконна торгівля – 9,6%, виготовлення горілки – 3,4%, вбивства – 2,1% [11, с. 8].

До допомоги дітям були долучені різні структури регіону. Наприклад, губернський суд разом з осередком «Друзів дітей» залізничної станції «Житомир» у 1924 відкрили майданчик для дітей. Звісно, це було позитивним явищем, однак майданчик був саме для дітей залізничників. Враховуючи ідеологічні впливи, осередок «Друзів дітей» було створено і в регіональному Державному політичному управлінні (наступниця ВУЧК). Осередок ДПУ зібрав 1 000 крб., на які закупили білизну, одяг та взуття для патрованої дитини [12, с. 3].

Житомирська пожежна команда влаштувала дві вистави на користь безпритульних дітей у жовтні 1924 р., однак зібрати на заходах вдалося лишень 60 крб [13, с. 3].

Станом на 1924 р. дитячі установи України охоплювали 125.000 дітей (у 25 разів більше, ніж до революції). В Україні діяло 800 осередків «Друзів дітей», які об'єднували 150 000 членів. Важливою віхою в боротьбі з безпритульністю став заклик ВУЦВК ліквідувати безпритульність до зими 1925 р. [14, с. 2].

Станом на 1924 р. у Житомирі діяло 33 осередки товариства «Друзі дітей», у губернії – до 100. Членів осередків у Житомирі було 3 500 осіб. У Житомирі в їдальні при домі безробітних видавали щоденно 100 обідів дітям. До 1 грудня в Коростені організували дім бездоглядного дитинства на 50 дітей [15, с. 3].

2 січня 1925 р. в Києві відбувся Правобережний з'їзд задля боротьби з дитячою безпритульністю за участю представників Центральної комісії для допомоги дітям, а також представників від губернських комісій для допомоги дітям на Київщині, Волині-Житомирщині, Поділлі, Одещині, представників Народного комісаріату освіти, а також представників залізниць, інших установ й організацій, які боролися з дитячою безпритульністю. Було ухвалено перетримати до весни 2 000 «вуличних дітей» на Правобережжі: Київщина – 750 дітей, Волинь-Житомирщина – 150, Поділля – 250, Одещина – 750, Чернігівщина – 100, залізничні організації – 100. Безхатніх дітей посилали на різні підприємства, де вони дізнавалися про роботу, вчилися ремесла, частину дітей посилали в сільськогосподарські комуни та артілі. Вирішено створити на залізницях та в містах «нічліги-їдальні». З'їзд ухвалив рішення припинити дозволи влаштування безпритульних дітей у сільські сім'ї, адже часто селяни брали собі дітей і користувалися їхньою працею для своїх господарств – дітей примушували тяжко працювати, а з годуванням було кепсько [16, с. 8].

У квітні 1925 р. в Житомирі відбулася конференція осередків «Друзів дітей», на якій були присутні 300 делегатів. За 13 місяців роботи товариства медичну допомогу було надано 800 дітям, 4 138 дітей з Поволжя було реєвакуйовано, тобто повернуто на батьківщину [17, с. 8].

На Коростенщині діяли 93 осередки «Друзів дітей» (2 955 членів). Осередки разом з приватним патронатом утримували 568 дітей з колишніх місцевостей, у яких голодували [18, с. 4].

Станом на 1 липня 1925 р. губернський відділ допомоги дітям (губпомдіт) надавав матеріальну допомогу 5 993 дітям, які перебували в дитячих установах. Крім того, на кошти губпомдіту цілком утримувалися 650 безпритульних дітей. На Волині-Житомирщині діяло 200 осередків «Друзів дітей» (до яких входило 11 000 членів), з них 73 осередки були селянськими (1 000 членів) [19, с. 6].

За 1925 р. в Україні на утримання безпритульних дітей було витрачено 4,5 млн крб. За цей час з вулиці було забрано 19 000 дітей, організовано 14 сільськогосподарських колоній, на селі відкрили 200 ясел та 60 консультацій для матерів. У 1925 р. в Україні діяли 4 377 осередків «Друзів дітей», які об'єднували 300 000 членів [20, с. 2].

Радянська влада робила особливий акцент на становищі жінки-трудівниці, її побутових проблемах, включенні в громадську роботу, особливу увагу викликало питання виховання дітей. У 1925 р. по лінії охорони материнства й дитинства відділ охорони здоров'я організував юридичну консультацію для оборони порушених прав. Найбільшу групу становили жінки з дітьми, яких покинули чоловіки. За допомогою консультації такі матері могли подавати скарги до народного суду на чоловіків, щоб вони сплачували одну третину заробітку на утримання дитини до її повноліття [21, с. 6].

Влада навіть проводила особливі тижні приурочені «матерям-пролетаркам». У газеті «Радянська Волинь» за 4 квітня 1925 р. про такий захід писалося: «1. У капіталістичному суспільстві жінка обтяжена турботами про домівку, сім'ю, позбавлена заробітку й залежна від чоловіка, не користувалася ніякими правами. У боротьбі за визволення пролетаріату та радянську владу жінка-робітниця брала найактивнішу участь і, ставши після Жовтневої революції рівним членом соціалістичної держави, широко притягується до загально-державної праці. 2. Рештки минулого побуту ще зовсім не пережито: ми маємо ще такі з'явища як проституція, дитяча безпритульність, дитяча злочинність, підкидання грудних дітей тощо. 3. Розкріпачення матері здійснюється установами Охматдиту, охорони материнства й дитинства, що помагають суміщати материнство із загальнодержавною працею та борються з дитячою смертністю» [22, с. 4].

Загалом на території України діяло 80 підприємств з масовою жіночою працею (більш ніж 200 робітниць на підприємстві), 50 з яких мали ясла для дітей робітниць. 8 березня 1925 р. в міжнародний день робітниці Народним комісаріатом здоров'я відкрито 13 ясел на Донбасі та Катеринославщині. На Волині-Житомирщині таких ясел було 5. Станом на 1923 р. на Волині-Житомирщині діяв 1 будинок матері й дитини, 7 дитячих хат, 2 консультації для грудних дітей, 1 ясла, 1 молочна кухня. У 1925 р. збільшилася кількість консультацій для грудних дітей – 13, 5 ясел постійних і 28 сезонних, працювало 3 молочні кухні, 4 консультації для вагітних (вперше відкрили в 1924 р.). Варто відзначити, що станом на 1912 р. жодного закладу із цієї мережі в регіоні не існувало [22, с. 4].

Результатом роботи будинку матері та дитини стало зниження смертності дітей, які вигодовувалися штучно, вона становила 30%, у 1923 р. – до 50% (до революції проблема штучного вигодовування призводила майже до неможливості зберегти життя дитини) [23, с. 3].

У Бердичеві станом на 14 травня 1925 р. працювало 2 консультації для немовлят (за пів року оглянули 4 500 дітей), 2 консультації для вагітних жінок (надали пораду 1 300 жінкам), молочна кухня (за відсутністю коштів відпускала лише 40–45 пайків), ясла ім. 8 березня (розраховані на 40 ліжок, скористалися 90 дітей), дім дитини ім. Р. Люксембург (43 дитини), дитяча поліклініка (надано допомогу 7 000 дітей), при 1-й та 2-й лікарнях працювали родильні відділення (за 6 місяців зареєстровано 491 пологи, водночас 200 абортів). У Бердичівській окрузі працював дитячий санаторій для туберкульозних дітей (розрахований на 30 ліжок, з них 20 – для дітей з дитбудинків) – у с. Кашперівка (нині Вінницька область) [24, с. 2]. Термін перебування дітей у санаторії становив від 4 до 6 тижнів [25, с. 4]. До санаторію приймали дітей віком 5–15 р., за літо 1925 р. оздоровлення пройшли 180 дітей [26, с. 4].

На жаль, сироти часто ставали жертвами різних визискувачів. Наприклад, у 1925 р. селянин Яким Кондратюк у с. Плоськи Троянівського району вигнав 13-річного хлопчика Ваську (прізвища свого не знав), який до того два роки працював у нього в господарстві. Беззахисний сирота вештався найближчими хуторами без засобів до існування [27, с. 4].

У 1925 р. з метою уникнення різних спекуляцій з майном сиріт селянські товариства взаємодопомоги взяли на облік усіх опікунів, сиріт, сирітське майно [28, с. 1].

До цього із сирітським майном було багато спекуляцій. Наприклад, у Коростишівському районі опікунів і майно сиріт на облік не брали. Через це опікуни та їхні родичі робили із сирітським майном що хотіли й жодного звіту нікому не давали [29, с. 7].

Дітей активно використовували в кампаніях радянського ідеологічного виховання. Наприклад, 1923 р. в межах святкування 1 травня вихованці дитячих будинків Житомира зібралися на площі інституту народної освіти та вирушили на автомобілях на хутір Затишшя, де для них приготували чай та спортивні забави [30, с. 1].

12 вересня 1924 р. червоноармійці військового поселення Богунія (нині район Житомира) влаштували святкування міжнародного дитячого дня. На Богунський хутір прийшов колектив 2-ї дитячої комуні задля організації «юних ленінців». У театрі провели урочисте зібрання, де промовці з дитячої комуні закликали дітей Богунії записуватися до колективу «юних ленінців», а батьків – не перешкоджати своїм дітям. Результати були скромними: записалися в «юні ленінці» тільки 5 дітей Богунії [31, с. 3].

Безпритульних, які опинилися в дитячих установах, стали масово включати до організації «Юні ленінці», станом на жовтень 1924 р. частка охоплення становила 70% дітей [23, с. 3].

Навіть сам факт відкриття та існування дитячих будинків був чітко прив'язаний до ідеологічного складника. Товариство «Друзі дітей» відкрило в Житомирі в 1924 р. будинок для безпритульних дітей і присвятило цю акцію восьмій річниці Жовтневої революції [32, с. 10].

26 грудня 1924 р. коштом Коростенської округової комісії допомоги дитинству в м. Овруч було відкрито дитячий будинок для 50 безпритульних дітей, присвятили цю доброчинність В. Леніну [33, с. 5].

У 1924–1925 рр. зроблено поворот у справі реорганізації дитячих будинків в інтернаціональні комуні та дитячі міста з матеріальною базою для самообслуговування й переведення трудових процесів вихованців [34, с. 7].

Ще наприкінці серпня 1924 р. відділ народної освіти регіону вирішив провести реорганізацію дитячих хат з 1 листопада. Планували, що всі діти з дитячих хат Житомира будуть переведені до дитячих містечок у Червоному, Любарі (розташовувалося в будівлях колишнього священика Голубовича) та хуторі Затишшя [35, с. 3; 36, с. 3].

Під час голоду на Поволжі до Волині-Житомирщини привезли близько 8 000 дітей. У 1922 р. розпочалася часткова реевакуація цих дітей. До жовтня 1924 р. реевакуйовано 3 500 осіб, радянські органи визначили норму – повертати 100 дітей щомісяця. Труднощів додавало й те, що понад 1 000 дітей не перебувала в дитячих установах, їх було віддано на приватний патронат. До кінця 1925 р. повернуто 6 600 дітей. По Волинській окрузі наприкінці 1925 р. залишалися 1 200 дітей з «голодних губернь», яких поступово повертали на батьківщину [37, с. 6; 8, с. 2].

Дописувач газети «Радянська Волинь» указував на труднощі, що виникли в дітей, які зазнали лиха голоду: «Не знаю, як по інших районах, а в нашому, Пищівському, трапилося таке. Багато селян мало в себе дітей з бувш. голодних губернь. На цих дітей звернув увагу райсекретаріат всеробітземлісу й почав з того, що зарахував їх усіх наймитами та примусив вихователів скласти трудумови. За це (канцелярські витрати) вихователі повинні були внести відразу ж по 7 карб. Після вжиття таких заходів становище дітей погіршало. Деякі утримателі почали використовувати своїх вихованців дійсно як наймитів. Другі ж зовсім відмовляються надалі дітей тримати. Тут питання йде зрозуміло, про дітей віку од 7 до 15 років. У разі відмовлення селян в їх утриманні – вони залишаються зовсім без притулку» [38, с. 4].

У 1924 р. на Волині-Житомирщині тривала робота з організації чотирьох дитячих комун, які забезпечили сільськогосподарською базою: землею, реманентом, майстернями і худобою. У 1924 р. виявилось, що значний відсоток безпритульних сиріт насправді мали фіктивний статус – раптово знаходилися батьки й забирали дітей додому. Так відбувалася «самочистка», яка скоротила чисельність дітей у спеціальних будинках на 25–30% [23, с. 3].

У квітні 1925 р. в Житомирі діяли 16 дитячих будинків. За функціями та завданнями вони поділялися: дитячі будинки закритого типу – 2 (130 дітей), будинки для хворих дітей – 3 (437

дітей), будинки для правопорушників – 2 (67 дітей), денні дитячі хати – 2 (117 дітей), дитячі садки – 4 (181 дитина). Крім того, у Житомирі працювали колектор-розподільник – 67 дітей, дитячий майданчик на 52 дитини, будинок для підлітків – 50 дітей. Загалом у 16 установах перебували 1 102 дитини. За національністю дітей установи поділялися на українські – 6 (303 дитини), російські – 1 (65 дітей), єврейські – 2 (113 дітей), змішані – 7 (621 дитина). Дитячі будинки були забезпечені інвентарем на 60–65%, постільною білизною – на 60%, одягом на 50%, взуттям на 25–30%, підручниками та навчальним приладдям – на 25–30%. Школами при дитбудинках було охоплено 85–90% дітей, решта відвідували трудові школи. У всіх дитбудинках були організовані господарські та санітарні комісії, культурно-освітні гуртки. Шефні осередки «Друзів дітей» витрачали близько 800 крб щомісяця, зокрема ДПУ – 100–120 крб [34, с. 7].

Місцеві дитячі будинки на Волині-Житомирщині в першій половині 1920-х рр. змагалися за звання «зразкових», проте цей статус важко було отримати й підтримувати як через проблеми матеріального й кадрового забезпечення.

На початку 1921 р. поблизу м. Народичі, у с. Бабиничі, створено дитячу комуну на 40 дітей. Комуна тривалий час вважалася успішною, однак згодом виявилось, що персонал дбав про свої інтереси, натомість діти були неписьменні, а до праці їх примушували фізичними карами. Деякі діти віком 14–15 р. не могли більше залишатися в комуні й, будучи зовсім неписьменними, «викидалися на вулицю» [39, с. 4].

У жовтні 1922 р. при хуторі Ксаверівка Черняхівського району організовано Ксаверівську сільсько-господарську комуну. Насправді комуна приступила до роботи в 1923 р. Уже в 1925 р. комуна збільшилася й охоплювала чотири хутори: Ксаверівка, Мокренщина, Новопись, Грузлевець. У Новописі діяла дитяча комуна, у якій було влаштовано притулок для сиріт і безпритульних дітей, а також у ній жили діти комунарів. Усього в комуні було 174 члени, з них неповнолітніх – 43 (діти до 8 р. – 20 осіб, 8–11 р. – 6, юнаків 11–18 р. – 17). Для догляду за дітьми комуна утримувала виховательку [40, с. 5].

У с. Тригір'я поблизу Житомира розташовувалася дитяча хата, яка перебувала в кепському становищі. Найбільше місцеве керівництво турбувало, що в селі діяла церква, тому «виходило щось страшне». 100 дітей були вкрай розпущеними і жодної роботи не виконували, а троє педагогів «вічно між дітей товклися, які їм дякували мало не кулаками під зуби». Діти будь-які покарання чи догану з боку педагогів пояснювали місцевим жителям тим, що вони «ходили до церкви молитися Богу» [41, с. 3].

Наприкінці 1924 р. в Житомирі було відкрито дитячу хату по вул. Пушкінській, 55. Заклад вирішили назвати іменем В. Леніна, і 25 січня 1925 р. провели урочисте відкриття. Діти в ній були віком 8–17 р. Частина дітей було підібрано з вулиці, інших взяли з колонії. Утримувалася хата на кошти губернського комітету допомоги дітям. Шефство над дитячою хатою взяв осередок «Друзів дітей» з місцевого інституту народної освіти. Студенти ІНО по черзі провадили серед дітей культурно-освітню працю [42, с. 7].

У грудні 1924 р. було відкрито дитячий будинок для безпритульних дітей в Овручі, у якому жили 40 осіб. У дитбудинку було 7 великих кімнат, клуб, їдальня, школа ліквідації неписьменності. 15 дітей працювали по майстернях при дитбудинку: кравецька, шевська, кузня. Із 40 дітей 22 організували в загін «юних піонерів». Дописувачка газети «Радянська Волинь» так характеризувала дітей овруцького дитбудинку: «Багато з дітей – це діти просто з вулиці. Втративши своїх батьків, вони побували по багатьох містах, набралися поганих звичок. Є частина дітей, що і тепер хотіла б вирватися кудись, ночувати на вокзалах, їздити потайки в скриньках під вагонами. Дівчаток безпритульних мало. Більшість дівчаток – темні, затуркані. Але багато серед дітей і розумних, розвинених, що швидко призвичаїлися до гуртового життя, цікавляться всім» [43, с. 4].

Дитячу комуну в с. Червоне називали зразковою. Для її потреб передано палац магнатів Терещенків на 80 кімнат, який було відремонтовано, адже в процесі революції він був напівзруйнований. Дописувач газети «Радянська Волинь» так описує палац: «І будинок сповнився шумом дітей, як вулик, що має велику й здорову сім'ю. По блискучих паркетах, де колись ходили або неслися у вальсі «тендітні» ноги пань і панів, тепер швидко бігають діти, діти бідноти села і міста, що народилися в злиднях в жахливі часи імперіалістичної й громадянської війни, що винесли все їх страхіття, що відчували голодні муки Надволжя. Треба висунути одну важливу вимогу: нехай труд, праця стане тою базою, що на ній виростатимуть комунари, бо слово комунар невідривно зв'язане зі словом «робітник», а комуна – зі словом «труд». Шукати задоволення в праці – найвищий постулат. До цього треба привчати дітей» [44, с. 3].

Дописувач подає і детальну картину ідеологічного виховання дітей: «Приємно вражає вічі Ленінський куток. Портрет Ілліча пестливо мружиться на веселу юрбу дітей у червоних краватах, для яких ім'я Ленін таке вже близьке й рідне, а слово «Ленінізм» уже є стимулом організованої дружньої праці, спільного життя, того шляху, що веде до комуни. По кручених сходах ідемо все вище та вище на високу башту палацу. Відкривається широкий, широкий обрій. Розкидані села. Ось там Андрушівка, маячить високий комін її цукроварні, там розкинулись Мошковці, а далі теж в тумані село Закусилівка. Скільки оком охопиш, все належало колись Терещенкові. А тепер... Червоний прапор радісно полощеться по вітру, немов хоче сказати про перемогу мозолявих рук, що орали всі оці перемоги, що будували високі мури цього палацу» [44, с. 3].

Червоненська дитяча комуна мала своє господарство, 17 коней, 10 свиней, мали бути закуплені 25 корів, земля використовувалася спільно з місцевою агрошколою, окрім того, старий парк на 67 десятин. У комуні перебували 400 дітей (80% сироти), з них 250 – українці і росіяни, 150 – євреї. Українці та росіяни були розділені на 5 груп, євреї – на 4. Кожна група була забезпечена окремою кімнатою. Виховний персонал комуни налічував 27 осіб [44, с. 3].

20 січня 1925 р. в Житомирі відрили дитячу комуну імені Леніна, попередньо установа мала назву «Затишівська дитяча хата». Діти для представників влади влаштували концерт, читання, а у відповідь отримали подарунок, який підкреслює ідеологічний вплив на молоде покоління, – книжку «Великий Вождь» [45, с. 7].

Комуна продовжували називати «Затишок». У комуні проживало 64 дитини (46 дівчат і 18 хлопчиків) при 14 особах обслуговувального персоналу. Діти прокидалися о 6 годині, снідали, прибирали помешкання, потім з 9 до 12 годин – шкільне навчання, далі обід, відпочинок, з 17 до 19 години праця на городі, у садку, на полі, ввечері – гурткова праця й о 22 годині діти лягали спати. Відділ народної освіти виділяло на утримання однієї дитини щоденно 13 коп. Станом на 20 травня 1925 р. комуна на своїй землі встигла засіяти: пшениці – 12 дес., жита – 8 дес., вівса – 10 дес., конюшини – 10 дес., картоплі – 8 дес., ячменю – 1 дес., гречки – 4 дес., посадити капусти – 4 дес., хмільник – 2 дес. У комуни була своя рогата худоба – 10 шт., коней – 17 шт., свиней – 13 шт., овець – 11 шт., а також домашня птиця. Комуна мала пасіку з 27 вуликів. Серед проблем житомирської комуни були брак харчування, діти мали лише дві зміни одягу – зимову й літню, не було електричного світла [46, с. 5].

У Житомирі (район Корбутівка, вул. Андріївська, 90) розташовувався будинок «морально-дефективних» дітей. У ньому перебувало 33 дитини-правопорушники віком 10–16 р.: 15 дітей – за крадіжки, 2 – за вбивства, 1 – за грабунки, 7 – за перехід кордону, 3 – за шпигунство, 5 – за самогоноваріння. Умови перебування в цьому закладі були жахливі – вікна побиті, дах протікав, будинок не мав огорожі, не було приладдя для майстерень, діти не мали одягу, взуття та білизни. Як результат, утримувати дітей у цьому будинку було складно, за 1924 р. з нього вилучено 113 дітей, з них 52 – переведено до інших дитячих будинків, 28 – евакуйовано [47, с. 6].

Висновки. Отже, радянська влада поставила проблему вирішення безпритульного й бездоглядного дитинства однією з пріоритетних. Владою було ініційовано створення товариства «Друзі дітей», яке значно посилило роботу державних органів у подоланні недоліків з захисту дитинства – як однієї з гарантій держави. Влада поступово намагалася знайти оптимальне вирішення проблеми за умов відсутності належного матеріального забезпечення та фіктивності роботи окремих структур. «Друзі дітей» виявилися об'єднанням, яке зростало чисельно лише з ініціативи радянських очільників, насправді, більшість осередків проявили незацікавленість та пасивність до праці. Комунікація з дітьми, їхнє виховання були ускладнені серйозними захворюваннями серед контингенту, насамперед туберкульозом, і втягнутістю дітей до кримінальної діяльності. В умовах недофінансування влада частково спромоглася втілити плани самозабезпечення функціонування дитячих установ завдяки створенню дитячих комун та закритих містечок. Волинь-Житомирщина стала одним з базових регіонів з надання допомоги дітям, яких евакуювали з Поволжя, що було охоплене голодом. Дитячі установи стали зручною платформою для ідеологічної обробки знедолених дітей, яких радянська влада розглядала як майбутнє покоління своїх послідовників. Місцеві органи на вимогу керівництва УСРР спромоглися до кінця 1925 р. переважно взяти під контроль дитячу безпритульність та бездоглядність, утім, враховуючи багатоаспектність проблем, пошук шляхів їхнього розв'язання не міг бути вирішений жодним розпорядженням чи директивною інструкцією.

Література

1. Паращевіна О.С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. XX ст. в Україні: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2005. 17 с.
2. Зінченко А. Г. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років XX століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 2002. 17 с.
3. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років XX століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2001. 21 с.
4. Коцан І.Д. Участь міліції в боротьбі з безпритульністю та правопорушеннями неповнолітніх в Україні у 20-ті рр. XX ст. *Право і Безпека*. 2011. № 3. С. 25–29.
5. Букрєєв Т.Б. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у першій половині 20-х років XX ст. на Півдні України (за матеріалами Херсонщини). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 42. С. 67–72.
6. Сокирська В., Крупеня І. Політика радянської влади у питанні боротьби з дитячою безпритульністю в 1920 – середині 1930-х рр.: організаційно-правові засади. *Консенсус*. 2024. № 1. С. 115–126.
7. Тріпутіна Н. П. Дитяча безпритульність та боротьба з нею у житті українського суспільства 20-х рр. XX ст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Історія*. 2011. № 982, Вип. 44. С. 161–174.
8. Міська конференція гуртків «Друзів дітей». *Радянська Волинь*. 3 жовтня 1924 р. Ч. 53 (225). С. 2.
9. Рейзин. Безпризорность, как один из моментов детского вырождения. *Волинский пролетарий*. 9 марта 1924 р. № 58. С. 2.
10. Допоможемо безпритульним. *Радянська Волинь*. 23 жовтня 1924 р. Ч. 70 (242). С. 1.
11. Боротьба з неповнолітніми правопорушниками. *Радянська Волинь*. 18 січня 1925 р. Ч. 14 (139). С. 8.
12. Допомога дітям. *Радянська Волинь*. 12 вересня 1924 р. Ч. 35 (207). С. 3.
13. Помогаємо дітям. *Радянська Волинь*. 14 жовтня 1924 р. Ч. 62 (234). С. 3.
14. Дитяча безпритульність на Україні. *Радянська Волинь*. 4 вересня 1924 р. Ч. 28 (200). С. 2.
15. Боротьба з дитячою бездоглядністю. *Радянська Волинь*. 20 листопада 1924 р. Ч. 92 (264). С. 3.
16. Правобережний З'їзд задля боротьби з дитячою безпритульністю. *Радянське село*. 9 січня 1925 р. Ч. 35. С. 8.
17. Конференція осередків Друзів Дітей. *Радянська Волинь*. 9 квітня 1925 р. Ч. 80 (205). С. 8.

18. По телефону з округ. *Радянська Волинь*. 30 травня 1925 р. Ч. 120 (245). С. 4.
19. В губкомісії допомоги дітям. *Радянська Волинь*. 1 липня 1925 р. Ч. 146 (271). С. 6.
20. Допомога дітям на Україні. *Радянська Волинь*. 22 листопада 1925 р. Ч. 246 (371). С. 2.
21. Ткачук, В. Про покинутих матерей і дітей (3 записок юрисконсульта). *Радянська Волинь*. 31 травня 1925 р. Ч. 121 (246). С. 6.
22. Тиждень матери-пролетарки. *Радянська Волинь*. 4 квітня 1925 р. Ч. 76 (201). С. 4.
23. Міська конференція гуртків «Друзів дітей». *Радянська Волинь*. 2 жовтня 1924 р. Ч. 52 (224). С. 3.
24. Овод. Засідання пленуму міськради. *Голос праці*. 14 травня 1925 р. № 107 (969). С. 2.
25. Праця Кашперівського дитячого санаторія. *Радянський шлях*. 17 липня 1925 р. Ч. 23 (1023). С. 4.
26. Кашперівська дитяча санаторія. *Радянський шлях*. 9 вересня 1925 р. Ч. 67 (1067). С. 4.
27. Допоможіть сироті. *Радянська Волинь*. 4 жовтня 1925 р. Ч. 225 (350). С. 4.
28. До перевиборів СТВ. *Радянська Волинь*. 23 грудня 1925 р. Ч. 261 (386). С. 1.
29. Взятися за справу опіки. *Радянська Волинь*. 16 грудня 1925 р. Ч. 258 (383). С. 7.
30. Святкування 1-го травня в Житомері. *Селянська біднота*. 3 травня 1923 р. Ч. 278. С. 1.
31. Сетивал. Святкування міжнародного дитячого дня в Богунії. *Радянська Волинь*. 12 вересня 1924 р. Ч. 35 (207). С. 3.
32. Будинок для безпритульних дітей. *Радянська Волинь*. 7 листопада 1925 р. Ч. 240 (365). С. 10.
33. На спомін Ілліча. В Овручі відчинили будинок для безпритульних дітей. *Радянська Волинь*. 31 грудня 1924 р. Ч. 125 (297). С. 5.
34. Пленум міської ради. *Радянська Волинь*. 26 квітня 1925 р. Ч. 93 (218). С. 7.
35. В Губвідділі Наросвіти. *Радянська Волинь*. 29 серпня 1924 р. Ч. 23 (195). С. 3.
36. Хвиля. Переведіть школу в попівський будинок! *Радянський шлях*. 23 вересня 1925 р. Ч. 79 (1079). С. 3.
37. У Житомері. *Радянська Волинь*. 11 грудня 1925 р. Ч. 256 (381). С. 6.
38. Олесь. Як бути з безпритульними дітьми? *Радянська Волинь*. 9 квітня 1925 р. Ч. 80 (205). С. 4.
39. У Бабиничській дит. комуні – безладдя. *Радянська Волинь*. 2 жовтня 1924 р. Ч. 52 (224). С. 4.
40. Ксаверівська с.-г. комуна – найкращий господар. *Радянська Волинь*. 20 листопада 1925 р. Ч. 245 (370). С. 5.
41. Тригірський. Тригірська дитяча хата. *Селянська біднота*. 21 червня 1923 р. Ч. 299. С. 3.
42. Ліквідуємо безпритульність. Новий захисток для безпритульних. *Радянська Волинь*. 30 січня 1925 р. Ч. 23 (148). С. 7.
43. Ніцельська. Як живуть діти в Овруцькій дітбудинку. *Радянська Волинь*. 4 квітня 1925 р. Ч. 76 (201). С. 4.
44. Моторний М. Червонська дитяча комуна. *Радянська Волинь*. 28 листопада 1924 р. Ч. 99 (271). С. 3.
45. Уроцисте відкриття комуни ім. Леніна. *Радянська Волинь*. 22 січня 1925 р. Ч. 17 (142). С. 7.
46. По дитячих установах м. Житомира. *Радянська Волинь*. 20 травня 1925 р. Ч. 111 (236). С. 5.
47. Корбутовський основний будинок морально-дефективних дітей. *Радянська Волинь*. 16 травня 1925 р. Ч. 108 (233). С. 6.

References

1. Parashchevina, O. S. (2005). Rol systemy narodnoi osvity u podolanni dytiachoi bezprytulnosti v 20-kh – pershii polovyni 30-kh rr. XX st. v Ukraini [The role of the public education system in overcoming child homelessness in the 1920s – the first half of the 1930s in Ukraine]: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Dnipropetrovsk, 17 s. [in Ukrainian].
2. Zinchenko, A. H. (2002). Dytiacha bezprytulnist v radianskii Ukraini v 20-kh – pershii polovyni 30-kh rokiv KhKh stolittia [Child homelessness in Soviet Ukraine in the 1920s and first half of the 1930s]: avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Odesa, 17 s. [in Ukrainian].
3. Vynohradova-Bondarenko, V. Y. (2001). Vykhovannia bezprytulnykh ditei v Ukraini 20-kh rokiv KhKh stolittia [Raising homeless children in Ukraine in the 1920s]: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01. Kyiv, 21 s. [in Ukrainian].

4. Kotsan, I. D. (2011). Uchast militsii v borotbi z bezprytulnistiu ta pravoporushenniamy nepovnolitnikh v Ukraini u 20-ti rr. KhKh st. [Police participation in the fight against homelessness and juvenile delinquency in Ukraine in the 1920s]. *Pravo i Bezpeka*. № 3, S. 25-29. [in Ukrainian].
5. Bukrieiev, T. B. (2015). Borotba z dytiachoiu bezprytulnistiu ta bezdohliadnistiu u pershii polovyni 20-kh rokiv KhKh st. na Pivdni Ukrainy (za materialamy Khersonshchyny) [Fighting child homelessness and neglect in the first half of the 1920s in the South of Ukraine (based on materials from the Kherson region)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 42, S. 67-72. [in Ukrainian].
6. Sokyrska, V., Krupenia, I. (2024). Polityka radianskoi vlady u pytanni borotby z dytiachoiu bezprytulnistiu v 1920 – seredyni 1930-kh rr.: orhanizatsiino-pravovi zasady [The policy of the Soviet government in combating child homelessness in the 1920s – mid-1930s: organizational and legal principles]. *Konsensus*. № 1, S. 115-126. [in Ukrainian].
7. Triputina, N. P. (2011). Dytiacha bezprytulnist ta borotba z neiu u zhytti ukrainskoho suspilstva 20-kh rr. KhKh st. [Child homelessness and the fight against it in the life of Ukrainian society in the 20s of the 20th century]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Ser.: Istorii*. 2011. № 982, vyp. 44. S. 161-174. [in Ukrainian].
8. Miska konferentsiia (3 zhovtnia 1924 r.). Miska konferentsiia hurtkiv «Druziv ditei» [City conference of "Friends of Children" circles]. *Radianska Volyn*, Ch. 53 (225), S. 2. [in Ukrainian].
9. Reizin (9 marta 1924 r.). Bezprizornost, kak odin iz momentov detskogo virozhdeniya [Homelessness as one of the moments of childhood degeneration]. *Volinskii proletarii*, № 58, S. 2. [in Russian].
10. Dopomozhemo (23 zhovtnia 1924 r.). Dopomozhemo bezprytulnym [Let's help those without a seat]. *Radianska Volyn*, Ch. 70 (242), S. 1. [in Ukrainian].
11. Borotba (18 sichnia 1925 r.). Borotba z nepovnolitnymi pravoporushnykamy [The fight against underage offenders]. *Radianska Volyn*, Ch. 14 (139), S. 8. [in Ukrainian].
12. Dopomoha (12 veresnia 1924 r.). Dopomoha ditiam [Help for children]. *Radianska Volyn*, Ch. 35 (207), S. 3. [in Ukrainian].
13. Pomohaiemo (14 zhovtnia 1924 r.). Pomohaiemo ditiam [Helping children]. *Radianska Volyn*, Ch. 62 (234), S. 3. [in Ukrainian].
14. Dytiacha bezprytulnist (4 veresnia 1924 r.). Dytiacha bezprytulnist na Ukraini [Child homelessness in Ukraine]. *Radianska Volyn*, Ch. 28 (200), S. 2. [in Ukrainian].
15. Borotba (20 lystopada 1924 r.). Borotba z dytiachoiu bezdohliadnistiu [Fighting child neglect]. *Radianska Volyn*, Ch. 92 (264), S. 3. [in Ukrainian].
16. Pravoberezhnyi Zizd (9 sichnia 1925 r.). Pravoberezhnyi Zizd zadlia borotby z dytiachoiu bezprytulnistiu [Right Bank Congress to Combat Child Homelessness]. *Radianske selo*, Ch. 35, S. 8. [in Ukrainian].
17. Konferentsiia (9 kvitnia 1925 r.). Konferentsiia osередkiv Druziv Ditei [Conference of Friends of Children branches]. *Radianska Volyn*, Ch. 80 (205), S. 8. [in Ukrainian].
18. Po teliefonu (30 travnia 1925 r.). Po teliefonu z okruh [By phone from the district]. *Radianska Volyn*, Ch. 120 (245), S. 4. [in Ukrainian].
19. V hubkomisii (1 lypnia 1925 r.). V hubkomisii dopomohy ditiam [In the provincial commission for child assistance]. *Radianska Volyn*, Ch. 146 (271), S. 6. [in Ukrainian].
20. Dopomoha (22 lystopada 1925 r.). Dopomoha ditiam na Ukraini [Helping children in Ukraine]. *Radianska Volyn*, Ch. 246 (371), S. 2. [in Ukrainian].
21. Tkachuk, V. (31 travnia 1925 r.). Pro pokynutykh materei i ditei (Z zapysok yuryskonsulta) [About abandoned mothers and children (From the notes of a legal advisor)]. *Radianska Volyn*, Ch. 121 (246), S. 6. [in Ukrainian].
22. Tyzhden (4 kvitnia 1925 r.). Tyzhden matery-prolietarky [Proletarian Mother Week]. *Radianska Volyn*, Ch. 76 (201), S. 4. [in Ukrainian].
23. Miska konferentsiia (2 zhovtnia 1924 r.). Miska konferentsiia hurtkiv «Druziv ditei» [City conference of «Friends of Children» circles]. *Radianska Volyn*, Ch. 52 (224), S. 3. [in Ukrainian].
24. Ovod (14 travnia 1925 r.). Zasedannia plenumu miskrady [City Council plenary session]. *Holos pratsi*, № 107 (969), S. 2. [in Ukrainian].

25. Pratsia (17 lypnia 1925 r.). Pratsia Kashperivskoho dytiachoho sanatoriia [The work of the Kashperiv children's sanatorium]. *Radianskyi shliakh*, Ch. 23 (1023), S. 4. [in Ukrainian].
26. Kashperivska (9 veresnia 1925 r.). Kashperivska dytiacha sanatoriia [Kashperivska Children's Sanatorium]. *Radianskyi shliakh*, Ch. 67 (1067), S. 4. [in Ukrainian].
27. Dopomozhit (4 zhovtnia 1925 r.). Dopomozhit syroti [Help the orphan]. *Radianska Volyn*, Ch. 225 (350), S. 4. [in Ukrainian].
28. Do perevyboriv (23 hrudnia 1925 r.). Do perevyboriv STV [Before the re-election of the STV]. *Radianska Volyn*, Ch. 261 (386), S. 1. [in Ukrainian].
29. Vzialysia (16 hrudnia 1925 r.). Vzialysia za spravu opiky [They took on the custody case]. *Radianska Volyn*, Ch. 258 (383), S. 7. [in Ukrainian].
30. Sviatkuvannia (3 travnia 1923 r.). Sviatkuvannia 1-ho travnia v Zhytomiri [May 1st celebration in Zhytomyr]. *Selianska bidnota*, Ch. 278, S. 1. [in Ukrainian].
31. Setyval (12 veresnia 1924 r.). Sviatkuvannia mizhnarodnoho dytiachoho dnia v Bohunii [International Children's Day celebration in Bohunia]. *Radianska Volyn*, Ch. 35 (207), S. 3. [in Ukrainian].
32. Budynok (7 lystopada 1925 r.). Budynok dla bezprytulnykh ditei [Home for homeless children]. *Radianska Volyn*, Ch. 240 (365), S. 10. [in Ukrainian].
33. Na spomin (31 hrudnia 1924 r.). Na spomin Illicha. V Ovruchi vidchynyly budynok dla bezprytulnykh ditei [In memory of Ilyich. A house for homeless children was opened in Ovruch]. *Radianska Volyn*, Ch. 125 (297), S. 5. [in Ukrainian].
34. Plenum (26 kvitnia 1925 r.). Plenum miskoi rady [City Council Plenary Session]. *Radianska Volyn*, Ch. 93 (218), S. 7. [in Ukrainian].
35. V Hubviddili (29 serpnia 1924 r.). V Hubviddili Narosvity [In the provincial department of public education]. *Radianska Volyn*, Ch. 23 (195), S. 3. [in Ukrainian].
36. Khvyliia (23 veresnia 1925 r.). Perevedit shkolu v popivskyi budynok! [Turn the school into a priest's house!]. *Radianskyi shliakh*, Ch. 79 (1079), S. 3. [in Ukrainian].
37. U Zhytomiri (11 hrudnia 1925 r.). U Zhytomiri [In Zhytomyr]. *Radianska Volyn*, Ch. 256 (381), S. 6. [in Ukrainian].
38. Oles (9 kvitnia 1925 r.). Yak buty z bezprytulnymi ditmy? [What to do with homeless children?]. *Radianska Volyn*, Ch. 80 (205), S. 4. [in Ukrainian].
39. U Babynychskii (2 zhovtnia 1924 r.). U Babynychskii dyt. komuni – bezladdia [There is chaos in the Babinich children's commune.]. *Radianska Volyn*, Ch. 52 (224), S. 4. [in Ukrainian].
40. Ksaverivska 20 lystopada 1925 r. (). Ksaverivska s.-h. komuna – naikrashchy hospodar [Ksaverivska agricultural commune is the best host]. *Radianska Volyn*, Ch. 245 (370), S. 5. [in Ukrainian].
41. Tryhirskyi (21 chervnia 1923 r.). Tryhirska dytiacha khata [Trigirya Children's Home]. *Selianska bidnota*, Ch. 299, S. 3. [in Ukrainian].
42. Likviduiemo (30 sichnia 1925 r.). Likviduiemo bezprytulnist [We are eliminating homelessness]. Novyi zakhystok dla bezprytulnykh. *Radianska Volyn*, Ch. 23 (148), S. 7. [in Ukrainian].
43. Nitselska (4 kvitnia 1925 r.). Yak zhyvut dity v Ovrutskim ditbudynku [How children live in the Ovruch orphanage]. *Radianska Volyn*, Ch. 76 (201), S. 4. [in Ukrainian].
44. Motorny M. (28 lystopada 1924 r.) Chervonska dytiacha komuna [Chervonska children's commune]. *Radianska Volyn*, Ch. 99 (271), S. 3. [in Ukrainian].
45. Urochyste (22 sichnia 1925 r.). Urochyste vidkryttia komuny im. Lenina [Grand opening of the Lenin commune]. *Radianska Volyn*, Ch. 17 (142), S. 7. [in Ukrainian].
46. Po dytiachykh (20 travnia 1925 r.). Po dytiachykh ustanovakh m. Zhytomyra [In children's institutions in Zhytomyr]. *Radianska Volyn*, Ch. 111 (236), S. 5. [in Ukrainian].
47. Korbutovskyi (16 travnia 1925 r.). Korbutovskyi osnovnyi budynok moralno-defektyvnykh ditei [Korbutovsky Main Home for Morally Defective Children]. *Radianska Volyn*, Ch. 108 (233), S. 6. [in Ukrainian].